PKN

Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen

Jaarboek 2020

Redactie:
Ewout Korpershoek
Bert van der Lingen

JAARBOEK 2020

PKN

Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen

Jaarboek 2020

Redactie: Ewout Korpershoek en Bert van der Lingen

Stichting PKN, Leiden

Uitgave: Stichting PKN, Leiden
www.tabakspijp.nl
info@tabakspijp.nl

Redactie: Bert van der Lingen
English summaries: Bert van der Lingen en Kath Adams (correcties)
Lay-out: Ewout Korpershoek

Druk: DPN Weurt

Voorzijde omslag: Een klein formaat kleipijp met bijbehorend blikken foedraal. Particuliere collectie, foto Bert van der Lingen.

Achterzijde omslag: Stand van P. van der Want Gz. en van Hollandia op de aardewerktentoonstelling van 1911 met plafondhoog gestapelde pijpenkisten van P. van der Want Gz. Daarnaast op een groot wandpaneel de doorroker-presentatie van Hollandia.

ISBN 978-90-830114-1-7

ISBN: 978-90-830114-1-7

© PKN. Overname van artikelen of illustraties is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie. Auteurs zijn verantwoordelijk voor hun bijdragen.

Inhoud

Voorwoord 7

Een klein formaat kleipijp met bijbehorend blikken foedraal 9
Bert van der Lingen

De oorsprong van de gekroonde letter N als ketelversiering op goedkope kleipijpen 15
Ewout Korpershoek

Kleipijpen met pijpenmakers en pijpenmaaksters 23
Bert van der Lingen en Freek Mayenburg

Tabakspijpen van kasteel Heemstede te Houten 33
Bert van der Lingen en Ria van Heerden

Verkoop en verspreiding van Franse kleipijpen van de fabriek tot consument 49
Arthur van Esveld

Verheven koppen. Franse staatsmannen, actrices en de koning van het Zoeloerijk 59
Bert van der Lingen

De ontwikkeling van de Goudse pijpenindustrie in de 20e eeuw, in economisch perspectief 69
Ruud Stam

Voorwoord

Het jaar 2020 stond vooral in het teken van de coronapandemie en de daaropvolgende recessie. Bijna iedereen heeft er, privé of werk gerelateerd, mee te maken gehad. Ook de PKN, Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen had te maken met de maatregelen die getroffen werden om het coronavirus onder controle te houden. In lijn met de RIVM-richtlijnen hebben wij, voor het eerst in onze geschiedenis, de jaarlijkse PKN-dag geannuleerd en ook de jaarlijkse determinatie- en ruildag is dit jaar niet doorgegaan. Bijkomstig voordeel was dat de redactie meer tijd heeft gehad om het nieuwe jaarboek voor te bereiden. De afgelopen jaren viel het jaarboek met een aantal maanden vertraging op de deurmat. Dit jaar is het gelukt om ons nieuwe full colour jaarboek 2020 op tijd te verzenden.

Het jaarboek begint met een viertal artikelen over vondsten uit Nederlandse bodem. Het eerste gaat over een klein formaat kleipijp met een bijbehorend blikken foedraal uit de periode 1690-1715, die bijna vijftig jaar geleden in een beerput werd aangetroffen. Het tweede artikel is geschreven naar aanleiding van een uitgebreid archiefonderzoek dat veel nieuwe informatie over de Schoonhovense pijpenmakers naar boven heeft gebracht. De pijpenmakers in dit stadje blijken toonaangevender geweest te zijn dan tot op heden werd aangenomen. Het derde artikel kwam tot stand na de vondst van een kleipijp met de afbeeldingen van een pijpenmaker en een pijpenmaakster. De persvorm van deze pijp blijkt door drie leden van de familie Van der Kleijn te zijn gebruikt. Een dergelijke decoratie is later in nog twee uitvoeringen gemaakt. Als laatste artikel over Nederlandse bodemvondsten worden de tabakspijpen van kasteel Heemstede gepresenteerd, die in de periode 1999-2001 door de Archeologische Werkgroep ‘Leen de Keijzer’ zijn gevonden op het kasteelterrein in Houten.

Franse kleipijpen zijn door twee artikelen vertegenwoordigd. De eerste bijdrage gaat over ‘Verkoop en verspreiding van Franse kleipijpen van de fabriek tot consument’. Dit laat zien hoe pijpenfabrikanten in Frankrijk reclame maakten voor hun producten, en hoe die hun weg vonden naar de consument, waarbij vooral verkoopcatalogi en reclamekaarten een belangrijke rol speelden. In ‘Verheven koppen, Franse staatsmannen, actrices en de koning van het Zoeloerijk’, worden de figurale kleipijpen van de firma Gambier besproken, die in een krantenartikel uit 1879 werden getoond en waarin de populariteit van de afgebeelde personen werd afgemeten aan de hand van het aantal verkochte pijpen.

Van Frankrijk gaan we terug naar Nederland voor een uitgebreid artikel over ‘De ontwikkeling van de Goudse pijpenindustrie in de 20e eeuw, in economisch perspectief’. Hierin komen onder meer de ontwikkelingen aan bod die de neergang van de Goudse kleipijpenindustrie hebben bewerkstelligd. Naast de veranderende rookgewoonten waren er veel andere ontwikkelingen die van invloed waren op deze teruggang. In een aantal jaren was er zelfs groei van de pijpenindustrie en aan het begin van de 20e eeuw waren productie en verkoop redelijk stabiel. De Eerste Wereldoorlog zorgde voor een enorme promotie van de sigaret en, was problematisch voor de export van pijpen en de import van onderdelen en materialen. Direct na de oorlog liep de inflatie enorm op en de index van de lonen en prijzen van de pijpenindustrie kon deze inflatie niet bijhouden. Aan het eind van de jaren dertig ging het met de verkoop iets beter, maar door de Tweede Wereldoorlog veranderde de situatie. Na de oorlog werd de pijp vooral een export- en souvenirartikel.

Wij wensen u weer veel lees- en kijkplezier in het Jaarboek 2020 van de PKN, Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen.

Ewout Korpershoek Bert van der Lingen

Verkoop en verspreiding van Franse kleipijpen van de fabriek tot consument

Arthur van Esveld

Sales and distribution of French clay pipes from factory to consumer

This article describes how clay pipe manufacturers advertised their pipes and how they found their way from the factory to the consumer. An important part of the sale of pipes was showing the available model range by sending sales catalogues to wholesalers in France and abroad. With these catalogues pipes could be selected and ordered from the factory by letter or postcard. There were also manufacturers who, in addition to their own pipes, traded products from the competitive pipe manufacturer Gambier. Consumers were alerted to new pipe models by advertisements. In every village or town you could find shops selling pipes to the consumers. These stores ordered their pipes from specialized wholesalers or so-called 'dépôt de pipes de Gambier', which within a certain region had the exclusive right to sell pipes from Gambier.

De aankoop van een reclamekaart uit 1868 was de aanleiding om dit artikel te schrijven. Deze reclamekaart werd ruim 150 jaar geleden gestuurd naar klanten en was bedoeld om een nieuw model kleipijp onder de aandacht te brengen. In dit artikel wordt beschreven op welke manieren reclame gemaakt werd voor pijpen en hoe deze hun weg vonden van de fabriek naar de consument.

Van fabriek naar groothandel

Een belangrijk onderdeel van de verkoop van pijpen was het tonen van het beschikbare modellenassortiment. Een belangrijke manier om de modellen die leverbaar waren onder de aandacht te brengen was de verspreiding van verkoopcatalogi. De uitgave en verspreiding van catalogi gebeurde door de productiebedrijven zelf en ze werden gestuurd naar het 'dépôt de pipes' en groothandelaren in binnen- en buitenland.

De grotere pijpenfabrikanten hadden hun eigen catalogi met een overzicht van de pijpen die leverbaar waren. De eerste catalogi verschenen na 1835. Eén van de oudst bekende was van Blanc-Garin uit Givet. In 1838 bracht deze pijpenfabriek een catalogus uit met afbeeldingen van 199 verschillende pijpen. Ook Gambier en Fiolet brachten verschillende catalogi uit. In deze catalogi werden de pijpen in detail afgebeeld. De oudst bekende catalogus van Gambier stamt uit 1840. Deze catalogus heeft op het kaft de titel 'Fabrique de pipes en terre Givet–Hasslauer & L.Fiolet successeurs de Gambier.' In deze catalogus zijn 287 pijpen afgebeeld die verdeeld zijn in elf series steelpijpen en zes series manchetpijpen. De catalogus van Gambier die in 1894 verscheen was de meest uitgebreide, waarin 1250 modellen opgenomen waren. Tussen 1840 en 1908 bracht Gambier tien catalogi uit, dit is inclusief supplementen op catalogi. Ook Fiolet bracht meerdere catalogi uit, al zijn er minder van bekend dan van Gambier.

In een catalogus zien we in sommige gevallen de actualiteit van dat moment terug. Als voorbeeld de catalogus van Gambier uit 1868. In deze catalogus zijn een aantal pijpen opgenomen met de beeltenis van Napoleon III en zijn echtgenoot Eugénie. Het verlies van de door Napoleon uitgelokte Frans-Duitse oorlog in 1870, waarbij een deel van Frankrijk met grote steden zoals Metz, Sedan en Straatsburg in Duitse handen kwam, zien we in een opvolgende catalogus uit 1875 terug; de portretten van Napoleon III staan niet meer in de catalogus. Wel werd een 'fantaisie,' dat is een figurale steelpijp, toegevoegd, met het hoofd van de Duitse keizer en aan de onderzijde een karikaturale afbeelding van Napoleon III ('Deux empereurs, fantaisie,' nr.1306). Tevens is een model toegevoegd dat gevormd is naar het beeld 'Strasbourg' in Parijs, gehuld in een rouwsluier ('Magnésienne Strasbourg,' nr.1335) en een pijp met de bedroefde beeltenis van de stedenmaagd van Metz met een traan op haar wang ('Fantaisie Metz', nr.1337). Beide pijpen visualiseren het verdriet over het verlies van deze steden in de Frans-Duitse oorlog in 1870 (afb. 1 en 2).

Naast de catalogi met een zo volledig mogelijk assortiment kennen we van Gambier ook een brochure en een poster met een selectie van de modellen.[1]

Afb. 1. Magnésienne Strasbourg, nr. 1335, catalogus 1875.

Afb. 2a-b. Fantaisie Metz, nr. 1337. Collectie en foto auteur.

Bestellingen rechtstreeks bij de pijpenfabriek

Aan de hand van de catalogi konden modellen uitgezocht worden die besteld werden bij de fabriek. Er zijn verschillende voorbeelden bekend van bestellingen van Gambierpijpen die rechtstreeks bij de fabriek in Givet werden gedaan. Op handgeschreven kaarten en brieven werden serienamen en vormnummers opgegeven en de gewenste aantallen in gros of in een hoeveelheid van 50 of 100 stuks (afb. 3 en 4). Op de aanvragen werd een nummer geschreven, na afhandeling van een datum voorzien en met een potlood doorgestreept. Blijkbaar werkte dit systeem betrekkelijk snel, de bestellingen op de afgebeelde kaarten zijn vier dagen na dagtekening van de kaart verwerkt. Naast de specifieke bestellingen van modellen zijn er ook veel voorbeelden bekend waarbij de keuze binnen een serie aan de verkoopafdeling van de fabriek werd overgelaten. De bestelling werd in die gevallen dan bijvoorbeeld aangeduid met '1 grosse néogènes assorties'. De hierboven beschreven bestellingen kwamen niet van de kleinere winkels die pijpen verkochten of van consumenten, maar van groothandelaren in pijpen. Zij hadden vervolgens hun eigen afzetkanalen, waarbij ze gespecialiseerde pijpenwinkels,

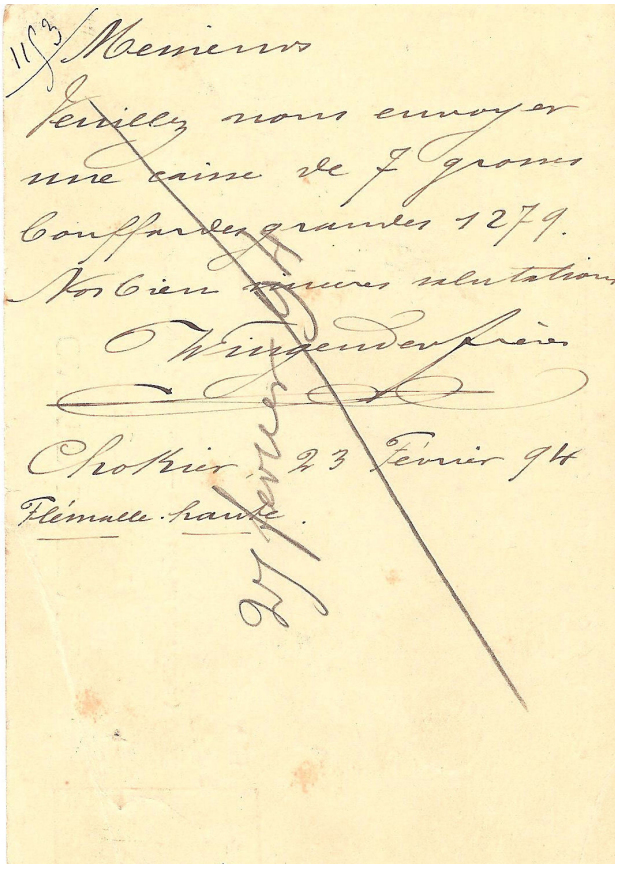

Afb. 3. Bestelling door Wingender Frères van 7 gros Bouffardes grande modelnr. 1279, 23 februari 1894. Collectie auteur.

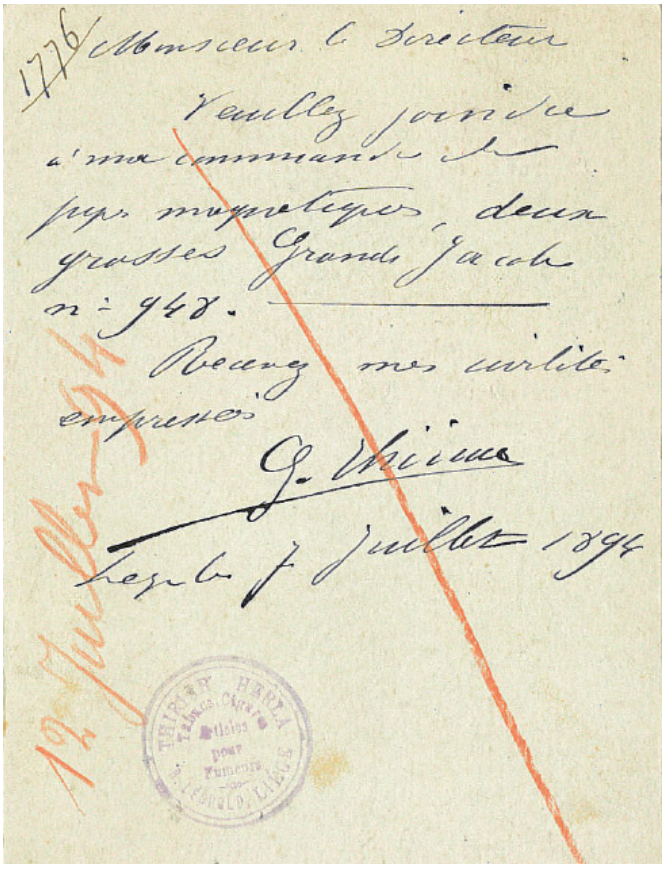

Afb. 4. Bestelling bij Gambier van 2 gros grote Jacob pijpen, modelnr. 948, 7 juli 1894. Collectie auteur.

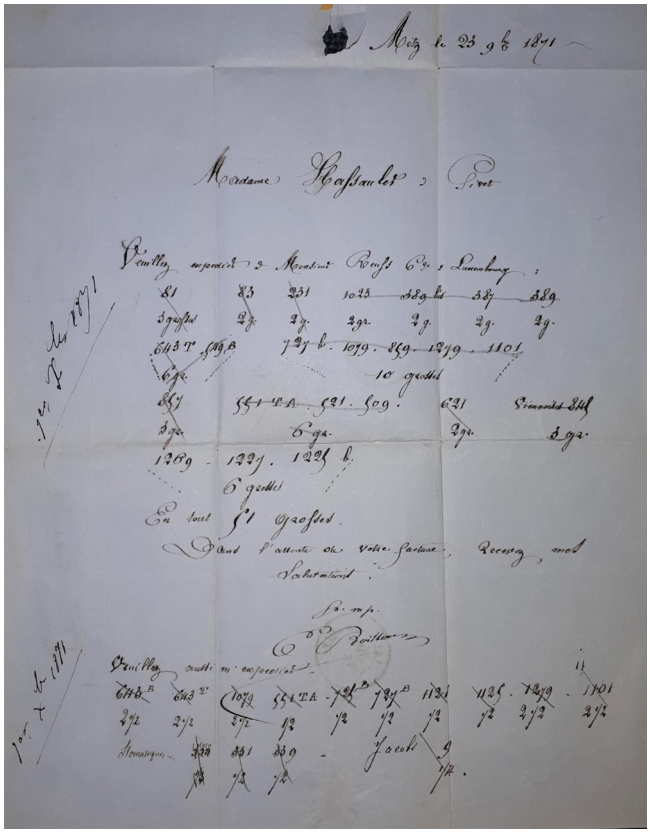

Afb. 5. Bestelling door firma Roeufs uit Luxemburg, 1871. Collectie auteur.

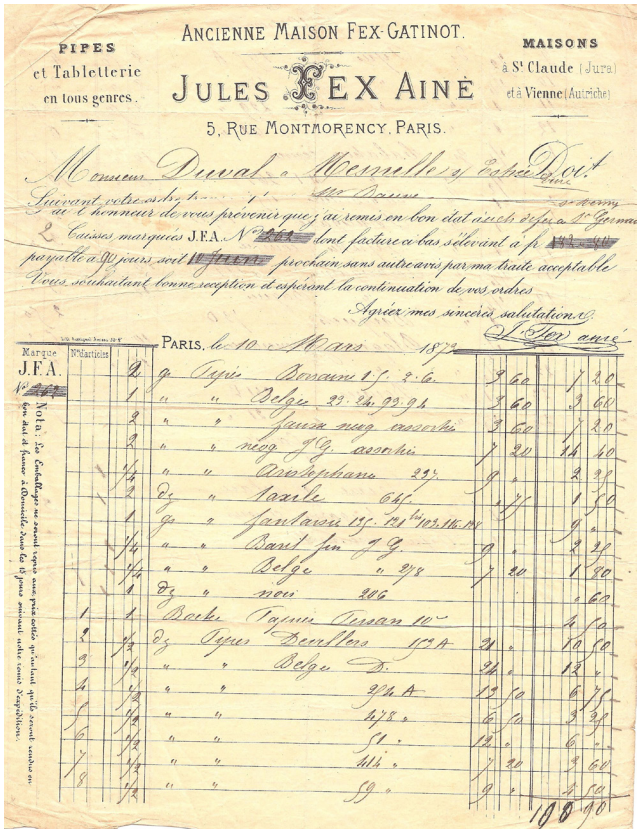

Afb. 6. Factuur uit 1872 van pijpenhandelaar Fex met bestelling Gambierpijpen waaronder Aristophanes, Taxiles en Fantaisies. Deze groothandel leverde onder andere Gambierpijpen aan winkels en bar-tabac filialen. Collectie auteur.

'bureaux de tabacs' die pijpen verkochten en de bekende 'bar tabac' filialen bevoorraadden, die in ieder dorp in Frankrijk te vinden waren. Vanuit deze locaties werden de pijpen vervolgens aan de consument geleverd (afb. 7a-b). Op afbeelding 5 is een factuur te zien van pijpenhandelaar Roeufs uit Luxemburg, die op briefpapier zijn bestelling doorgaf aan Hasslauer in Givet. Alle gewenste modelnummers werden opgeschreven met de gewenste aantallen erbij. In totaliteit bestelde hij 62 ¼ gros aan pijpen (ca 9.000 stuks!), de bestelling is gedaan in 1871. Soort per soort werden de modelnummers met een potlood doorgestreept nadat de bestelling verwerkt en klaargezet was voor verzending.

Van groothandel en depot naar winkeliers

Van de hieronder genoemde groothandelaren waren er in Frankrijk en België velen die zich bezighielden met de verkoop van pijpen. Op briefpapier en facturen van deze bedrijven lezen we welke producten ze leverden. Vaste afnemers van pijpen van Gambier hebben vaak de vermelding 'dépôt de pipes Gambier' op het briefpapier staan.

Een aantal voorbeelden van dergelijke groothandelshuizen in pijpen:
Saillard Ainée uit Besançon dat een eigen catalogus uitgaf in 1843 met kleipijpen van onder andere Gambier en Fiolet; Dugat & Cie in Algerije; Joannes Desportes & Cie in Lyon; J. Dureng in Toulouse; Turc in Parijs; A. Roux-Saget in Grenoble; Esseline in Caen; Courtois in Parijs; Garnier Fils in Mâcon; Maison Fex in Parijs en Koch in Metz. Het waren ook niet de consumenten maar winkeliers die hun pijpen bestelden bij deze groothandelaren of bij officiële depots in hun omgeving. Dit maakte het bestellen en leveren snel en gemakkelijk. De groothandelaren hadden vaak een groot assortiment van leverbare pijpen. Op een factuur uit 1872 van groothandel Jules Fex Ainé te Parijs zien we een order van diverse Belges, Fantaisies, Aristophanes en Néogènes van Gambier.

Ook zijn er meerdere voorbeelden bekend van fabrikanten van kleipijpen die naast de verkoop van hun eigen producten pijpen van de concurrent Gambier verhandelden. Hun afzetkanalen konden benut worden om aan de vraag naar pijpen van Gambier te voldoen. Blijkbaar was het verdienmodel goed om Gambierpijpen te leveren, ondanks het feit dat ze pijpen van de concurrent verkochten. Voorbeelden aan de hand van facturen en bestellingen zijn er van Trumm-Bergmans in Weert,[2] Wingender Frères, Chokier (afb. 3), Trees, Grivegnée, Victor Belle, Erôme en Noël Frères in Lyon.

Van winkelier naar consument

Zoals eerder omschreven bestelden winkeliers hun pijpen bij de gespecialiseerde groothandelaren. In Frank-

Afb. 7a-b. Winkels in tabak, postkaarten, kleipijpen etc., ca 1880. Collectie auteur.

rijk waren in ieder dorp of stad winkeltjes te vinden die pijpen verkochten. Dit waren lang niet altijd gespecialiseerde pijpenwinkels, maar vaak tabakszaken (bureaux de tabac) met naast tabak een assortiment aan huishoudelijke artikelen, kantoorbenodigdheden en soms ook ansichtkaarten. Pijpen konden vaak ook gekocht worden in cafés die tevens tabak verkochten. Deze 'bar tabac' filialen hadden vrijwel altijd een keuze aan pijpen in het assortiment. Dergelijke filialen waren voor de consument goed herkenbaar, aan de gevels hing vaak een zogenaamde 'carotte de tabac'[3] als uithangbord of een reusachtige metalen pijp.

'Dépôt de pipes Gambier'

In Frankrijk waren er in de 19e-eeuw een aantal officiële 'dépôt de pipes' die binnen een bepaald gebied of regio het alleenrecht hadden om op hun beurt de pijpen van Gambier te verkopen aan pijpenhandelaren, winkels en 'bar-tabac' filialen, die de pijpen weer doorverkochten aan de consument. In enkele gevallen werd dit alleenrecht voor verkoop via de depots notarieel vastgelegd. Voor het depot in Parijs werd al in 1835 een afspraak over het alleenrecht voor verkoop van Gambierpijpen vastgelegd.[4] Hoe lang de strategie voor het alleenrecht voor verkoop door de depots werd voortgezet is niet bekend, voor het depot in Parijs was dit tot het jaar 1870. Het grote pijpendepot van Gambier in Parijs waar Jean Gambier eind 18e eeuw zijn activiteiten begon als handelaar en decorateur van porselein was gevestigd in de Rue de l'Arbre sec. Het depot heeft verschillende eigenaren gehad. Aan het alleenrecht voor verkoop van Gambierpijpen werd in 1845 ook de verkoop van Fioletpijpen toegevoegd. Dit was een logische stap omdat in 1835 de fabriek in eigendom was van Hasslauer en Fiolet. De uitbreiding van het assortiment werd in een aantal advertenties in kranten uit 1845 aangekondigd.[5] De groothandel werd in 1852 overgenomen door Déportes Frères die daarvoor al een bedrijf in de handel van tabak en tabakgerelateerde zaken hadden in Parijs.[6] Het pijpendepot in Parijs werd wekelijks bevoorraad met Gambier pijpen uit Givet en Fiolet pijpen uit Saint Omer. De groothandel stond acht jaar later te koop en voor de verkoop daarvan werd in een aantal kranten geadverteerd. In maart 1860 stond onder andere in La Presse een advertentie voor de verkoop van het pand en de inboedel van Rue de l'Arbre sec 20.[7] De boekhouder Alexandre-Adrien Hourdou die bij de verkoop betrokken was werd in 1860 eigenaar van de groothandel.

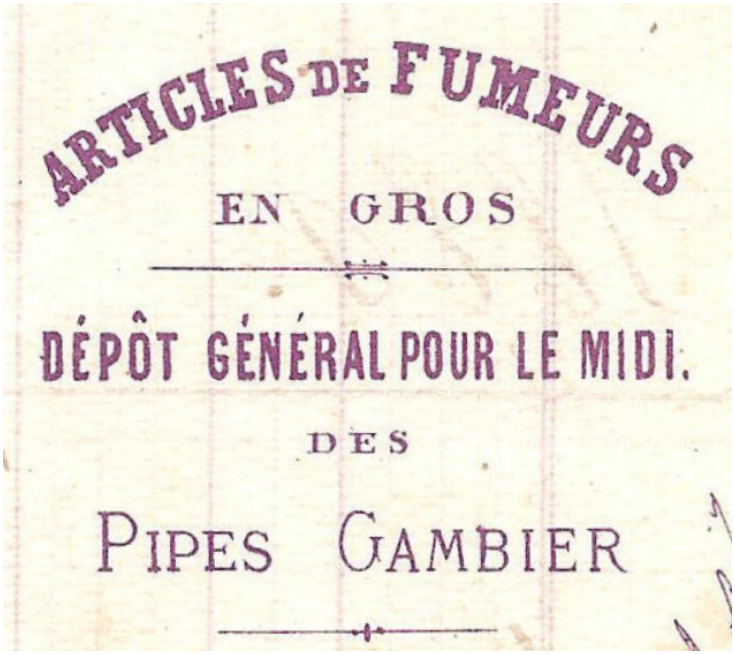

Afb. 8. Detail van een factuur van Dureng uit Toulouse, 1880. Collectie auteur.

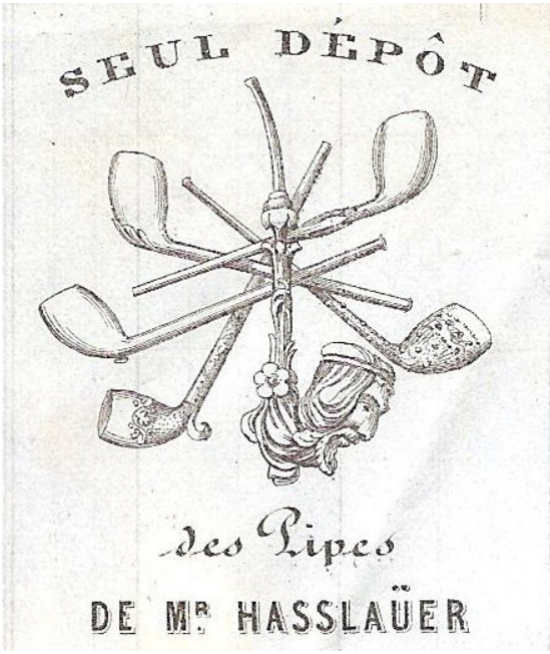

Afb. 9. Detail briefhoofd Déportes Frères, Rue de l'Arbre sec in Parijs, 1856. Collectie auteur.

De zaak werd hierna voortgezet als Hourdou et Cie, waarbij voor dit verkooppunt de nadruk bleef liggen op de verkoop van pijpen uit de fabrieken in Givet en Saint Omer. De betalingen die door Hourdou voldaan moesten worden aan Hasslauer in Givet voor de leveringen van pijpen werden door de Parijse bankier Offroy Fouchet et Cie uitgevoerd. De groothandel bleef in handen van Hourdou tot 1876. In dat jaar werd op 28 april Quentin & Cie eigenaar.[8]

Reclames voor pijpen

Door de eigenaar Beaumont werd al rond 1850 geadverteerd voor pijpen die verkrijgbaar waren in het depot. Ook van Déportes Frères zijn verschillende advertenties bekend waarin gewezen werd op het grote assortiment pijpen dat verkocht werd in Parijs. Om nieuwe modellen die uitgegeven werden onder de aandacht te brengen werden in kranten advertenties geplaatst zoals voor de 'Néogène' en de 'Aristophane' pijpen.[9] Hiervoor werd in 1854 geadverteerd. Voor pijpen met een dubbel rookkanaal, 'Pipes a doubles conduit' al in 1852. Ook de fabrieken zelf brachten reclamematerialen uit die geplaatst konden worden in winkels waar pijpen verkocht werden. Van Gambier maar ook van Fiolet zijn kartonnen winkeldisplays bekend. Daarnaast werden ook affiches in kleine oplages gedrukt. De latere eigenaar

Afb. 10. Detail briefhoofd pijpenfabriek Trees, Dépôt de pipes Gambier 1908. Collectie auteur.

FONDS DE Cce DE PIPES ET TABLETTERIE EN GROS.
Etudes de Me ALFRED DEVAUX, avoué, et de MMes Prestat et Piat, notaires à Paris
Adjudication en l'étude de Me Prestat, notaire à Paris, le 30 mars 1860,
D'un Fonds de commerce de pipes et tabletterie en gros (maison Deportes frères, ancienne maison Gambier), à Paris, rue de l'Arbre-Sec, 20.
Mise à prix..... 60,000 francs.
Marchandises, 128,638 fr. 83 c.
S'adresser : 1° à Me Alfred Devaux, avoué à Paris, rue de Grammont, 28;
2° A Me Prestat, notaire à Paris, r. de Rivoli, 77;
3° A Me Piat, notaire à Paris, rue de Rivoli, 89;
4° A Me Péronne, avoué à Paris, rue Grammont, 3;
5° A Me Dechambre, avoué à Paris, rue de Richelieu, 43;
6° A M. Pascal, syndic, rue Montmartre, 159;
7° Et à M. Hourdou, caissier, sur les lieux.

Afb. 11. Advertentie in La Presse, 14 maart 1860, waarin het oude handelshuis Gambier in de verkoop staat.

Quentin gaf eind 19e eeuw kleine lithografische kaartjes uit, die bij aankoop van een artikel meegegeven werden. Deze kaartjes werden in series gedrukt met op de voorzijde een grappige voorstelling met meestal kinderen in de hoofdrol. Op de achterzijde staat reclame voor het bedrijf van Quentin gevestigd in de Rue de l'Arbre sec en later in de Rue de Bondy in Parijs. Dergelijke reclamekaartjes waren in die tijd populair en werden gespaard om in albums te plakken. Zo zijn er veel voorbeelden van onder andere chocolade-, koek- en tabaksfabrieken die dergelijke kaartjes uitgaven.

In sommige gevallen werden bekende illustratoren ingehuurd om een ontwerp te maken. Zo is er een serie komische reclamekaartjes voor Gambierpijpen ontworpen door de bekende illustrator en karikaturist B. Moloch, pseudoniem van Alphonse Hector Colomb (1849-1909). Hij werkte onder andere voor L'Assiette au Beurre, Le Rire en La Chronique Amusante (afb. 14 en 15). Net als eigenaar Déportes Frères adverteerde Hourdou in verschillende kranten om zijn pijpengroothandel op te laten vallen in een markt met groeiende concurrentie. Naast het adverteren zocht Hourdou ook naar manieren om potentiële klanten rechtstreeks te benaderen.

Een mooi voorbeeld hiervan zien we terug in een reclamekaart uit 1868 (afb. 16 en 18). De adreszijde van deze kaart is bedrukt met de tekst: 'Le Commandant des Sapeur Pompier' (De commandant van de brandweer), daaronder een regel waar een plaatsnaam ingevuld kon worden en vervolgens de tekst: 'Avec prier de communiquer à ses hommes' (Gelieve dit aan zijn mannen te communiceren). Op de andere zijde van de kaart staat de tekst: 'Ancienne Maison Gambier, Dépôt de pipes Fiolet' en werd reclame gemaakt voor een fraaie pijp van Fiolet. We zien een pijp van het type 'fantaisie' met een eivormige ketel, een oplopende gebogen steel met in reliëf een liggende brandweerman met helm en brandslang. Op de ketel symbolen van de brandweer en de tekst 'Sapeur Pompiers'. De pijp op de kaart is ingekleurd zoals hij geëmailleerd geleverd werd. Zelfs het intagliostempel van Fiolet op de steel is goed zichtbaar op de kaart. De begeleidende tekst geeft aan dat deze 'Pipe du Sapeur Pompiers' geëmailleerd werd in de kleuren van het uniform. De prijs bedroeg 15 Francs per 100 stuks. Bestellingen onder de 50 stuks werden niet verzonden. Amusant is de tekst: 'Chaque pompier voudra posséder cette pipe' (Iedere brandweerman zal deze pijp willen bezitten).

Hoe men de pijpen kon bestellen werd aangegeven met de tekst: 'Pour recevoir immédiatement la quantité désirée, envoyer un bon sur la Poste au nom de: Hourdou & Cie, 20, Rue de l'Arbre-Sec, Paris' (Om de gewenste hoeveelheid onmiddellijk te ontvangen, stuurt u een

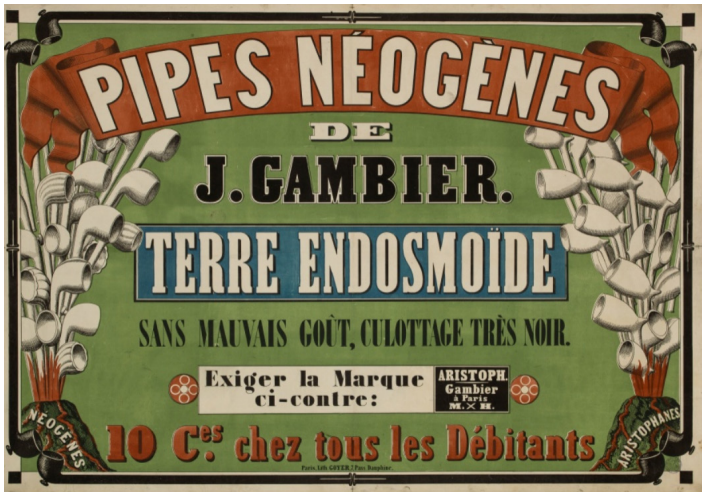

Afb. 12. Affiche van Gambier, 1853 (74 x 107 cm). Bibliothèques Nationales de France, Paris.

Afb. 13. Affiche van Fiolet, 1850 (46 x70 cm). Bibliothèques Nationales de France, Paris.

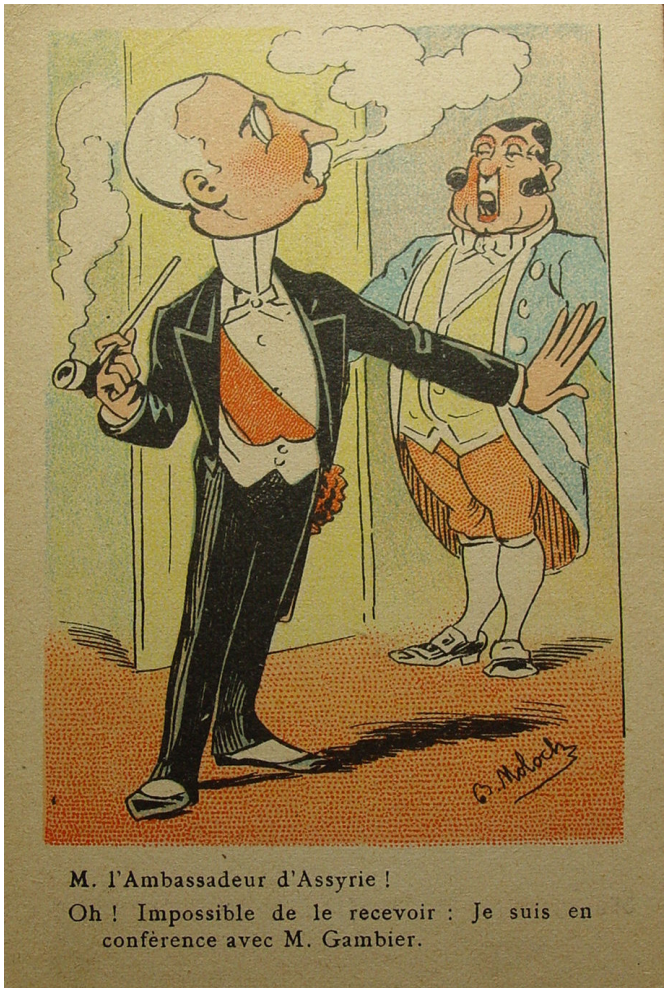

Afb. 14 en 15. Reclamekaartjes van Quentin & Cie. Ontwerp B. Moloch, 1900. Collectie auteur.

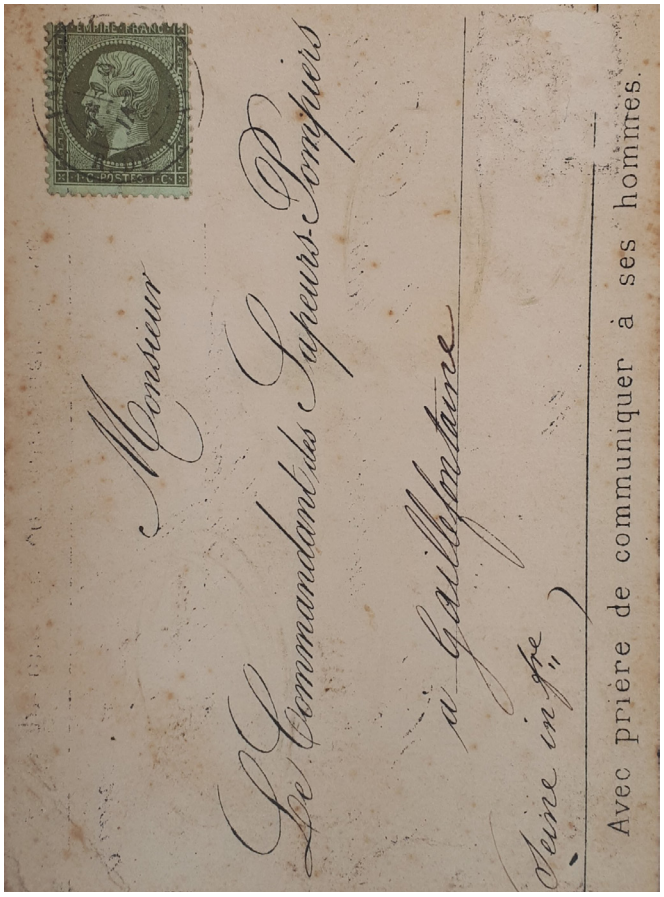

Afb. 16a-b. Kaart van Hourdou 1864. Collectie auteur.

Afb. 17a-b. Ligue pour la protection du cheval, Gambier. Collectie en foto auteur.

bon per post naar Hourdou & Cie). De firma Hourdou probeerde met deze kaart, die naar brandweerkazernes in de Franse steden gestuurd werd, een specifieke doelgroep te interesseren voor een pijp. Het zou een interessant gegeven zijn om te achterhalen of deze Fioletpijp buiten het normale assortiment viel en speciaal voor brandweerlieden gemaakt werd, en mogelijk zelfs in opdracht van Hourdou vervaardigd werd. Dit model was niet bekend uit de catalogi van Fiolet en het was aannemelijk dat hij niet tot het normale assortiment behoorde dat te koop was in de detailhandel.

Binnen het assortiment van Gambier zijn er ook voorbeelden van pijpen die in opdracht gemaakt zijn, zoals de 'Ligue pour la protection du cheval' pijpen, die vervaardigd werden voor de in 1850 opgerichte gelijknamige bond ter bescherming van paarden. Het is een manchetpijp met een naar de roker omkijkend paard, over de steel loopt een lint met de tekst: 'merci'. De onderzijde van deze pijp heeft in reliëf het logo van de bond en tevens de naam Gambier. Een vormnummer ontbreekt. Dit model komt in twee formaten voor. Een ander voorbeeld betreft een speciale uitvoering van model 1445 genaamd 'Néogène, forme Viennoise' waarvan de voorzijde van de ketel voorzien is van een medaillon in reliëf met een militair en een vrouw die hij omarmt. Rond dit medaillon staat de tekst: 'Vieux Bruxelles 189 R'. Deze pijp werd in kleine oplage voor dit Brusselse regiment gemaakt en kwam niet voor in het reguliere assortiment (afb. 17 en 19).

Conclusie

We kunnen dus stellen dat verkoop van pijpen rechtstreeks vanaf de fabriek naar grotere afnemers verliep die de bestellingen via een brief of postkaart plaatsten. De depots en groothandelaren bevoorraadden op hun beurt de winkels die pijpen aan consumenten verkochten. Het reguliere assortiment werd in catalogi afgebeeld die verstrekt werden aan de groothandelaren en depots, terwijl de consumenten via advertenties en reclames geattendeerd werden op nieuwe pijpmodellen. Deze reclames zijn bekend van de fabrieken zelf maar vaker van handelaren in pijpen. Daarnaast waren er speciale pijpen die in opdracht werden gemaakt en ook werden doelgroepen rechtstreeks benaderd, zoals bij het voorbeeld van de brandweerpijp van Fiolet.

Afb. 18. De brandweerpijp van Fiolet, detail van afb. 16, kaart van Hourdou 1864. Collectie auteur.

Afb. 19a-c. Vieux Bruxelles R. 189, Gambier. Collectie en foto auteur.

Noten:

1. Prix courant Quentin & Cie, 1896 en een affiche 'Pipes Gambier', 1918.
2. Engelen, 2006, p. 35-36.
3. Van Esveld, 2017, p. 119.
4. De verkoopafspraak uit 1835 werd vermeld in een notarieel stuk gedateerd 27 december 1850, tussen Louis Fiolet, Minervin Hasslauer en Charlemagne Beaumont. Collectie auteur.
5. Advertentie in La Presse, 14-8-1845.
6. Van Esveld, 2017, p. 134.
7 Onder andere in La Presse, 14-3-1860, le Constitutionel, 18-3-1860, le Siècle 19 en 25-3-1860.
8 In eerdere artikelen was de exacte datum onbekend (zie Van Esveld, p. 136). In Le Journal officiel de la République Française van mei 1876 staat Quentin als eigenaar. Dit is gebleken uit aanvullend archiefonderzoek.
9 Van Esveld, 2016, p. 189 en Van Esveld, 2019.

Literatuur:

-Engelen, J., 2006, *Pijpenfabriek Trumm-Bergmans Weert*. Sittard, Pijpelogische Kring Nederland.
-Esveld, van A., 2016. Introductie van Aristophane pijpen door Gambier. *Jaarboek PKN, Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen, 2016*, p. 189-194.
-Esveld, van A., 2017. Carottepijpen van Gambier. *Jaarboek PKN, Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen, 2017*, p. 119-123.
-Esveld, van A., 2017. Parijs, de thuishaven van Gambier. *Jaarboek PKN, Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen, 2017*, p. 125-139.
-Esveld, A. van, 2019. Introductie van nieuwe modellen in het assortiment van Gambier: Pipes Néogènes. *Pijpelogische Kring Nederland 41 (158)*, p. 36-41.
-*Le Journal officiel de la République Française*, mai 1876.
-*La Presse*, 14-3-1860.
-*Le Constitutionel*, 18-3-1860.
-*Le Siècle*, 19 en 25-3-1860.
-*La Presse*, 14-8-1845.
-*Prix courant Quentin & Cie*, 1896.

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door particuliere donateurs

HOLLANDIA
DOORROOKERS
EERSTE NED. FABRIEK
GEEMAILLEERDE PUPEN
VAN DER WANT & BARRAS
GOUDA